

ОЩЕ ЗА ЕТНИЧЕСКИТЕ ГРАНИЦИ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНОСТ СПОРЕД ОСМАНСКИ РЕГИСТРИ ОТ XV-XVI В.

Румен Ковачев

Наскоро, проф. Цв. Георгиева, един от утвърдените познавачи на османската действителност, в обобщаващо изследване на периода XV-XVII в., представи изчерпателен анализ на редица аспекти във връзките между българската етническа общност и българското пространство в конкретните му историко-географски, социално-икономически и етнически ситуации, влияния и промени¹. Без да се спирам подробно на многопосочността на повдигнатите от автора въпроси ще спомена, че в конкретната си работа с преводи на османотурски регистри и други изследвания, проф. Георгиева резюмира няколко основни варианти на селищната мрежа по българските земи². Използваните от авторката материали обаче обективно я насочват към очертаването на своеобразните отклонения от иначе стройния модел във вертикалното структуриране на селищната система по българските земи в ранните векове от османското господство. Сред особенните случаи изпъкват различията в структурата на селищната система по високото плато на Добруджа, земите на Видинското царство, превърнато от османците в част от общата административната система под името Видински санджак. Последният сред "особенните" случаи в селищната структура обхващал високопланинския район на р. Черни Дрин³.

Ако се вгледаме внимателно и трите историко-географски области формират граничните зони, в които била разположена българската народност непосредствено преди появата на османците на полуострова. На североизток до делтата на р. Дунав, на северозапад до планината Ключ (днес на територията на Сърбия) и на югозапад дн. граничен регион между Гърция и Македония. Това от своя страна ме наведе на мисълта да се върна отново към някои от разглежданите преди време въпроси, да се допълнят, доколкото това е възможно, на базата на османските свидетелства, достигнатите щрихи в тогава търсената оценка на мястото на "пограничните" райони в общобългарското социално и икономическо пространство⁴.

Преди години имах нелеката задача да обобщя тогава достъпните ни

османотурски свидетелства, представени преди всичко в документите на имперския данъчен кадастър⁵. Десет години по-късно достъпните пред българската османистка документи са в значително по-голям обем и несравнимо разнообразие.

След въпросната 1992 (по-точно в периода от 1995-1998) г. документалното богатство, на чиято основа от 60-те години насетне се изграждаха постигнатите не само от проф. Георгиева и колегията османисти изводи за историческата действителност в османските предели, нарастна многократно. Към използваните сведения от съхранявани в Ориенталския отдел на Народната библиотека в София османски извори, се прибавиха такива, които същият получи вследствие на размяна на архивни материали с изключително богатия османски архив в Истанбул⁶. Интересът към новите архивни материали предизвика у нас поредица от разработки на различни страни в богатата палитра от историческа съдба на българския народ в периода на османското господство. Най-благодатни се оказаха османските регистри, чрез които изследователят често се натъква за първи път на ценни сведения за миналото на обширни региони от българската народностна територия⁷.

Тук едва ли мога да изчерпя достигнатото по въпроса за мястото на Видинския санджак от ранните векове на османско господство в българската и балканска историопис⁸. Не може да се пренебрегне обаче постигнатото от проф. Душанка-Лукач и проф. Вера Мутафчиева, като последната още през 70-те години на миналия век отбелязва значителните отлики между селищната система във Видинско и останалите български предели⁹.

Границите на Видинския санджак, конкретно техните западни, югозападни контури са били вече обект на изследване, при това направено на основата на данните от османските регистри¹⁰. От съществено значение за настоящото разсъждение остава тезата, че през посочените векове западната граница на Видинския санджак представлява и приблизителната зона на разделяне на българската и сръбска народности.

На пръв поглед това като мели не подлежи на съмнение, тъй като този извод се основава на факта, че границите на санджакът били определени на основата на тези на Видинското българско царство. Използваните от Мутафчиева — Лукач сведения от съкратен тимарски опис, съставен през 1454-1455 г., като и издирените по-късно подробни дефтери съдържат неопровержими доказателства както за “славянския, принадлежащ към българската група” характер на местната топонимия, така и за българския характер на разпространената в този период лична именна система. Отразените в тимарските описи имена на местни данъкоплатци не се отличават от имената на тези от съседния, Никополски санджак. Така например сред жителите на с. Белоне (дн. югоизточно от с. Свърлиг, Сърбия, в посредната четвърт на XV в. в границите на нахия Исферлиг, Вид. санджак) четем имена като Дамьян, Куман, Никола, Иван, Борислав, Пантелей, Драгибрат, Райчо и т. н. т.¹¹ Тъкмо сведенията от тимарските регистри от XV-XVI в. потвърждават

тезата за пълно сходство на топонимията и ономастичните системи, използвани от населението от Видинския, Никополския и Софийски санджаки¹².

В потвърждение на възгледа, че именно западната граница на Видинския санджак през XV-XVI в. била контактната зона между българската и сръбски народности, могат да се приведат и други примери с имената на аданъкоплатците от описите от 70-80 г. на петнадесетото столетие. Нещо повече, в редица селища от нахиите Исферлиг и Тимок (дн. с. Свърлиг и поречите на р. Църни Тимок) османските длъжностни лица записвали като второ име на някои от главите на местните домакинства названието “сърб” (сърбин) — Радослав сърбин, Борко сърбин, Поп сърбин, Божидар сърбин и др.¹³ Очевидно е, че при тези платци на преден план излизали качества, които ги отличавали от съселяните, т.е. налице била отлика по етническа, при това съзнавана и декларирана принадлежност. Тогава ми беше трудно да посоча, какъв бил процента на тези лица, спрямо общия брой на местните жители, но очевидно той бил приблизително равен на съотношението между регистрираните като “пришълци” данъкоплатци и местните жители. Като безспорен може да се определи фактът, че на територията на Видинския санджак през XV-XVI в. живеело българско по своето самосъзнание, християнско по вероизповедание население и всички други местни или придошли (спрямо времето на съставяне на съответния дефтер) отвън жители ясно съзнавали различията и ги декларирали пред официалните власти. В този смисъл едва ли имат научни основания твърденията на някои сръбски историци, че например “неготинската крайна е част от онези малко краища на нашата (сръбска — *бел. моя*) земя, чието исторически минало от XIV-XVIII в. е почти непроучено..”¹⁴ Трябва да се подчертае, че в посочения период, особено от началото на шестнадесетото столетие, в някои северни части от територията на снаджака приключва колонизацията на влашко население, имащо статут на погранична охрана. Правдиво е обобщението на ставащото в региона като “незавършения процес на постепенното отсядане и бавно аграризиране на едно номадстващо население, който навярно е започнал в българското Средновековие”¹⁵.

Регистрите от XV в. позволяват да се очертаят границите на по-малките административни единици, вероятно също онаследени от османците от периода преди тяхната поява тук. Започвайки от север на юг, териториите на отделните нахии имат следния вид. Нахията Фетх-юл ислям обхващала територията на дн. Неготинска равнина от юг, северната граница минавала по течението на р. Дунав и Мироч планина — от запад, заедно с областта Ключ¹⁶. Нахията Кривина обхващала водосборния район от долното течение на р. Тимок, на юг границата ѝ съвпада приблизително с тази на дн. Зайчарски срез¹⁷. Прави впечатление, че сведенията за селища по територията на посочените административни единици са твърде оскъдни в сравнение с данните за неселените места от съседните нахии. Това позволи на някои изследователи още преди години да приемат, че по това време посо-

---

чените територии от този балкански ареал не били включени в османската военно-административна система, че още от края на XIV в. това представлявало “ничия земя”, своеобразен “пограничен край”¹⁸.

Прецизният поглед върху местоположението на редица селища, представени още в най-ранния тимарски опис на Видиския санджак показва, че северните му нахии не били лишени от население. Вярно е, че числото на данъкоплатците от тези райони не достига размерите на данъкоплатците от останалите административни единици. От значение е все пак фактът, че през последната четвърт на XV в. в тези нахии са регистрирани 1641 войнушки бащини, които, поради мястото на техните притежатели в османската социална и военна структура, останали извън тимарската регистрация¹⁹. Очевидно е, че раздаването на посочените бащини и заселването на споменатите власи-филурджии продължило неизвестно колко дълго време.

Във всеки случай още по времето на създаване на регистъра от 1454 г. част от тези бащини, респективно селища, съществували и това било времето на постепенно формиране поселищната структура на тези нахии. Процесът продължавал с различни темпове до края на първата четвърт на шестнадесети век и краят му може да се отнесе към 1524 г., когато вероятно била завършена от османците крепостта “Фетх-юл ислам” на р. Дунав. Много скоро последната се превръща във важен пристанищен, стратегически и търговски център на посочените райони от територията на санджака²⁰.

Видинската нахия обхващала низината около града, цялата територия на дн. общ. Видин, преобладаващата част от земите на дн. общини Дунавци, Кула, до границите на землищата на селата Бойница и Ново село. Земите на запад от горното течение на р. Тимок били обхванати в административните единици Черна река, Баня и Исферлиг. Нахията Черна река нямала, според тимарските описи, регистриран административен център. Обхващала водосборните райони на р. Черни Тимок до вливането му в р. Тимок, този на р. Любвица и Черна (Църна) река²¹.

Нахията Баня била с най-малки размери и обхващала селищата, които днес влизат в рамките на общината Соко баня. Нейн естествен център в края на XV в. била крепостта Баня, която заедно с крепостите исферлиг, Видин, Белград е Филурдин (вер. Укрепление в близост до дн. с. Флорентин, общ Ново село, България) формирали системата от укрепени центрове на санджака до първата четвърт на XVI в.²² Нахията Исферлиг (свърлиг) се покривала по територия с днешните общини Свърлиг, Сърбия. Обхващала водосборните райони на реките Свърлишки Тимок и Тополничка, която се вливала в р. Българска Морава (дн. р. Южна Морава, Сърбия) северно от Ниш. Нахията Тимок обхващала централната част от територията на санджака и по-точни водосборната зона на р. Търговишки Тимок и средното течение на р. Тимок²³.

Нахия Загорие била разположена на юг от нахия Видин, обхващала водосборните райони на р. Арчар, Видбол и Войнишка, части от дн. общи-

ни Димово, Грамада и Мокреш. Нахията Поломие била разположена в най-югозападните части от територията на санджака — нейните селища били разположени по течението на р. Скомля, Лом и Цибрица. Последния район към средата на 70-те години на XV в. бил предаден към съседния Никополски санджак и негово основа била сформирана казата Чибре (дн. региона около с. Горни Цибър). Осатаналата във Видински санджак територия от тази нахия била разположена в землищата на общините Лом, Брусарци, Ружинци и Медковец. В средата на XV в. районите на Белоградчик и Чупрене били включени в нахия Поломие, при което крепостта Белград представлявала естествен укрепен и административен център на нахията.

Следващият, сред класифицираните от Георгиева като особенни сред поливариантната система на селищна мрежа и устройство по българските земи, бил региона, очертан от османските вилаети Дебър, Дълго бърдо и Черменица²⁴. В заключенията си авторът отделя внимание на причините за това, че селищната мрежа в този високопланински регион, прорязан от малки вътрешни котловини се характеризира с малки по численост, но значителни на брой, населени с християни селища. Очевидно данните от османския кадастър не случайно “водят” изследователят към следващ “пограничен” за българската народност район. Работата на проф. Георгиева ме наведе на мисълта да се обърна към някои интересни, според мен, наблюдения върху етническите дадености по тези югозападни за българската народност граници²⁵.

Струва ми се уместно да обясня изпозването на изрази като “югозападни български земи”, “българско население от Македония” и др. Разбира се, обстоен историографски преглед по въпроса тук едва ли е възможен, а и целта не е да се споменатия да се дискутира. Ще трябва да се задоволим с един, но много важен елемент от реконструкция на историческото минало — сведенията, които ни предлагат османските регистри от XV в. Последните недвусмислено свидетелстват за славянски и то български характер на местната топонимия. Що се отнася до антропонимията, ще се върна към изводите по този въпрос, направени от проф. Хр. Гандев. Възприемайки тезата, че всяка етническа формация със свий език и култура създават и собствен репертоар на личните имена, които се използват от всички нейни членове, врастват се в техния бит и стават нейно собствено достойние, авторът очертава няколко основни ареала на земите, на които била разположена българската народност през XV в. и за които са запазени именни основи, извлечени от тимарските описи²⁶. Данните от последните свидетелстват за повсеместно използване на пет основни именни основи от населението (Драг-, Рад-, Стан-, Добр-, Брат-) в районите на Гърново, София, Благоевград (Джума‘и баля), районите на Сяр, Солун, Кукуш-Демир хисарь, Битоля и Костур²⁷. Споменатите пет именни основи формират приблизително 30 % от всички използвани от населението имена, при положение, че общия им брой надхвърля 100. Концентрацията на тази именна група е

най-висока в районите на София — 61.2 %, Търново — 33.15 %, Благоевград — 38 %, Кукушко и Демирхисарско — 38 % и по-ниска в района на Солун, Сяр и Битолско-Костурско. Спадането на честотата в използване на тези именни основи в района на Солун, Сяр, донакъде в Битолско-Костурско, продължава авторът, се дължи на проникването в “описите на именаот гръцки езиков произход и от църковния репертоар”²⁸.

Сведенията от тимарските описи показват, че жителите на значителен брой селища в централните, западните и югозападните части (както стана ясно, днес това положение важи с пълна сила за огромен ареал от Балканския полуостров) на Балканите използват единна именна система не само за назоваването на своите населени честа, но и на своите деца.

Използвах изводите на покойния проф. Гандев, що се отнася до граничната зона на българската именна система за южната част от дн. Егейска Македония, но използваните сведения от тимарските описи предоставят, при това значително по-големи възможности за централните и северни части на дн. Р. Македония. От информацията за имената, определяща етническата принадлежност на данъкоплатците, може да се види, че в Северна Македония, в нахия Скопие — района Скопска Черна гора — Кумановското поле на съставителите на тимарските описи са се представили като сърби (“сърб”) общо 50 мъже, глави на пълночленни домакинства и 16 като арнаути (“арнауд”). Приблизително обратно е положението в нахията Тетово — 55 са арнаути и 25 сърби. За останалите нахии в описите не са представени етноопределящи лични или бащини имена, което означава, че те се намирили встрани от граничната етническа зона. През 1466 г. разсейването на лица, които имали етноопределяща съставка в името си (“сърб” и “арнауд”) било значително по-голямо. Арнаути се появили в битолското поле, Прилепско и в други части на Северна и Централна Македония.

Що се отнася до района, разположен на юг от билото на Шар планина, то тук границата между българи и албанци представлява много по-широка зона, нещо, което се определяло от многовековното съвместно битуване на двете народности. Впрочем, още от заселването на славяните на полуострова, славянския елемент присъства на територията на дн. Албания, при това играе определена роля например в “етническото обособяване” на две групи от албанската народност — геги и тоски. Много вероятно през XIII и XIV в., благодарение на полуномадския си бит отделни групи арнаути да са преминали както към Западна, така и към Югозападна Македония. Мощен тласък за тяхното предвижване, дори емигриране в Италия и Северна Африка дали борбите на Скендер бей. Това било и времето на използваните в работата описи²⁹. Вероятно именно от средата на XV в. албанци проникват в областта Черменика, Горен и Долен Дебър, Горна река, както и южно от Охридското езеро³⁰. По този начин междинната зона между българската и албанската народности в средата на XV в. представлява обширна територия, ограничена от средното течение на р. Дрин и р. Радика, Дебърско —

северната негова част, през Охридското езеро в централната си част до района Корча — Лесковица, в южната.

Доколко са верни заключенията за югозападните предели на българската народност през XV — XVI в. свидетелства един от новополучените в Ориенталския отдел на Библиотеката регистри. Документът бил изписан около 935 [1528-1529] г. и представлява съкратен (иджмал) регистър на тимари, зеамети, хасове мукатаи мюлкове, вакъфи, чифтлици, манастири и крепости по територията на еялета Румили. Съставен в първите години от управлението на султан сюлейман I (1520-1560), описът очевидно бил част от повсеместна регистрация на държавни данъчни и други приходоизточници и вземания от градове, села, мезри, рудници, реки, езера, яйлаци, капани, дюкяни и други търговски обекти по територията на санджаците Паша, Филорине, Кюстендил, Вълчетрън, Призрен, Босна, Аладжа хисаръ, Херсек, Изворник и Босна³¹.

В регистъра били описани и селищата от спомената каза Гьоридже (дн. Корча), заедно със своите жители — мюсюлмани, християни, еврей и цигани, както и лицата освободени от извънредни данъци. На територията на споменатата нахия рисарите записали както следва: служещите в крепостта Гьоридже и данъчните им задължения. Особено впечатление прави факта, че тези охранници, мюселлеми били неверници, българи — християни. Следва съкратеното записване - името на селището, броя на пълночленните и вдовишки домакинства и в коя категория от данъчната система попадат те, както и общата сума на данъчните сборове. Според споменатия опис държавната комисия открила в казата общо 153 селища, приблизително 90% от тях били населени с християни, 6 мезри и 4 манастира. Пълночленните мюсюлмански домакинства били 249, неженените мюсюлмани — 43, лицата с бераг били шестима, спахийския син — 1, едно било домакинствата на акънджия. Срещу тази цифра на мюсюлманите били записани 4983 пълночленни домакинства на християни, неженените младежи били 2464, а вдовиците 251. Както стана ясно, служещите в крепостта вероятно българи-християни, които били освободени от извънредните данъци и задено с ползващите същите данъчни облекчения дербенджии възлизали на 198 пълночленни домакинства 67 неженени младежи и 7 вдовишки домакинства.

От антропонимичното изследване на проф. Гандев, а и от представените тук сведения за етническата картина на населението в южната част на Македония към 1479 г. става ясно, че граничната зона между гръцката и българската народности към втората половина на XV в. може да се определи по линията приблизително северно от Солун, на юг в посока гр. Бер (дн. Караверие) и по долното течение на р. Бистрица (дн. р. Алякмон, Гърция).

Представените в тимарските описи сведения не само ми дават възможност да определя най-вероятната географска ивица на контакт между основните народности в тази част на Балканския полуостров. Те свидетелстват и за и нещо друго — в подробните тимарски описи не се срещат други

форми на второобразователно лично име освен следните: сърб, арнауд, (у)рум. Безспорно на територията на югозападните български земи присъстват и по-малки етнически групи — цигани, евреи, арменци, нещо, което било прецизно отразено в описите. За основната маса на регистрираните, приблизително 95 %, в тези описи данъкоплатци не се дават допълнителни пояснения за етническата им принадлежност. Какви са били при това положение тези поданици на османската държава. И понеже преобладаващата част от днешното население на Р- Македония се определя като “македонци”, тук е уместно да се върнем отново към свидетелствата на османския кадастър³².

В тази връзка, нямат основание твърденията на някои автори, че в Македония съществувал през посочения период един “безименен” народ, който не бил *български*, но още не съзнавал своята идентичност и поради това не можел да се самоназове пред османския пътешественик Евлия Челеби, а както виждаме — и по-рано, пред османските описни комисии³³. Твърде наивно е да се смята, че две столетия преди Евлията приблизително 5 % от населението в тази част от Балканите ясно могат да се изявяват като сърби, арнаути, гърци, арменци, а останалите 95 % да не могат да се самоопределят. Както антропонимичните, така и топонимите показват липсата на каквато и да е разлика между етническия облик на това население и населението от Софийски, Видински, Никополски и Силистренски санджаци.

Последният от особените случаи в ситуиране на селищната мрежа по българските земи, определен в монографията на Цв. Георгиева, било високото плато на Добруджа. Новопостъпилите османски регистри предоставят изключително ценни сведения за демографската картина и етнически процеси в тези български предели. Обема на настоящата работа обаче не позволява да представя тук част от резултатите при работа с тези регистри³⁴.

---

¹ Георгиева, Цв. Пространство и пространства на българите. XV-XVII век. С., 1999, 343 с.

² Пак там. 92-148.

³ Пак там. 123-148. Авторката поддържа, че “и в трите района се наблюдават чувствителни отклонения от общия модел на българската селищна мрежа...Всеки един от трите “особени случаи” е със свои особености.”

⁴ В различен аспект, изследванията на миналото на пограничните български предели намират благодарната почва преди всичко благодарение на новопридобитите османски регистри. Вж: Радусев, Е. Османската гранична периферия (серхад) в Никополския вилает през първата половина на XVI век. В: Българският шестнадесети век. Сб. С доклади за българската обща и културна история през XVI век. С., 1996, 187-215.

⁵ Ковачев, Р. Населението по българските земи през втората половина на XV-XVI век. Административно-поселищно устройство, демографски и етнорелигиозни

промени според тимарски описи. Ч. I., С., 1992, 567 с. Дис.

⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (по долу ВВОА). Хранището предствалва част от архивна структура ръководена от Генералната дирекция на Държавните архиви на Р. Турция.

⁷ Тук е трудно да посоча целия обем от изследвания и публикации на извори, в които за последните близо десет години са използвани сведения от османските извори, получени в различни периоди, различен обем и вид, но общо — благодарение на споменатото съгрудничество. Основната част от тях се падат на колегите, които работиха в този архив, както и на съгрудниците от Ориенталския отдел на библиотеката. В справочен план не може да се подмине: **Радушев, Е., Р. Ковачев**. Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. С., 1996; **Радушев, Е.** Османската гранична периферия (серхад) в Никополския вилает през първата половина на XVI век. В: Българският шестнадесети век. Сб. С доклади за българската обща и културна история през XVI век. С., 1996, 187-215; **Същ. авт.** Християнство и ислям в Западните Родопи с долината на река Места (Демографски и етнорелигиозни наблюдения, средата на XV - 30 години на XVIII век). Дисертация за присъждане на научната степен “Доктор на историческите науки”. С. 2003; **Димитров, Стр.** Нови данни за демографските отношения в Южна Добруджа през първата половина на XVI век — В: Сб. Добруджа, 14-16, 2001, 278-307; **Ковачев, Р.** Самоков и Самоковската каза през XVI век според регистри от истанбулския османски архив, С. 2001, 360 с.; **Първева, Ст.** Представители на мюсюлманската религиозна институция в града по българските земи през XVII век. — В: Мюсюлманската култура по българските земи. Сб. Изследвания. Съст. Р. Градева, Св. Иванова. С. 1998, 127-210; **Кендерова, Ст., М. Добрева.** Документи за историята на Илинденско-Преображенското въстание, съхраняване в Истанбулския османски архив на Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. — В: Изв. на държавните архиви, Кн. 85-86, С., 2003, 273-386; **Събев, Ор.** Османските училища в българските земи XV — XVIII век., С. 2001; **Същ. авт.** Родът Михалоглу и мюсюлманската култура в Плевен XV — XIX век. — В: Сб. “730 град Плевен и мястото му в националната история и култура.” Плевен 2002, 140-153; **Ковачев, Р.** Новопостъпили османотурски описи като извор за социално-икономическото, историко-демографското, военно-административното и поселищно развитие на Никополския санджак през XVI век. - В: Българският шестнадесети век. В: Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. София, октомври 1994, С., 1996, 215-240; **Същ. авт.** Нахията Хоталич в началото на XVII в. Селища, население, елементи от стопанското развитие. В: Сб. посветен на 70 годишнината на чл.- кореспондент проф. Стр. Димитров. С., 2002, 260-285. **Същ. авт.** Нови сведения за Русе и селища в Русенско от Истанбулския османски архив (XVI и XVII век). В: Сб. “Проучвания в чест на професор Вера Мутафчиева”, С. 2001, 225-240. **Същ. авт.** Нови османотурски описи за селищата и населението в Плевенско през първата половина на XVI век. - В: Сб. “730 години град Плевен и мястото му в националната история и култура”, 99-140; **Същ. авт.** Новопостъпили османотурски описи като извор за селищната система, населението и административното деление на Родопите (втората половина на XV - началото на XVI век). - В: Rhodopica, Г. II, 1999, кн. 1, 149-175; **Същ. авт.** Новопостъпили османотурски описи като извор за селищната система, населението и административното деление на Родопите (втората половина на XVI век), II част. - В: Rhodopica, Г. III, 2002, кн. 2. 191-217; **Мутафова, Кр.** Старопрестолния Търнов в османотурската книжнина (XV-XVI век), В. Търново, 2002, 344 с. и др.

---

⁸ Редом с постигнатото от Д. Цухлев, В. Златарски, П. Ников, историята на Видинско представлява интерес и за сръбските изследователи Ст. Новакович, М. Станоевич и Й. Томич. След 1833 г. западните предели на Видинска България попадат под сръбска власт, нещо което се превръща в преломен момент по пътя на тяхното сърбиране.

⁹ **Мугафчиева, В.** Видин и Видинско през XV-XVI век. В: **Лукач, Д.** Видинският санджак през 15-16 век. Документи от архивите на Цариград и Анкара., С., 1975, 15-54. Обобщение в този смисъл прави и Цв. Георгиева — висока гъстота на селищата с тенденция за нарастване; преобладаващи малки села; динамично променяща се структура, предизвикана от вътрешни движения на населението. — вж: **Георгиева, Цв.** Пространство и ... 132-135.

¹⁰ **Лачев, М.** Административно деление и граници на Видинския санджак през XV-XVI век. — В: *В е к о в е*, 1988, № 5, 60-63.

¹¹ **Боанич-Лукач, Д.** Фрагменти сборног пописа Видинског санджака из 1466 године. — В: Мешовита граѓа. Кн. II, Београд, 1973, с. 123 и редица др. Примери на данъкоплатци от селища в споменатата нхия.

¹² **Заков, Н.** към въпроса з аетнографското единство на населението от Средна Западна и Северозападна България. — В: *И з в . на музеите в Северозападна България*, 1977, № 1, 173-183.

¹³ **Боанич-Лукач, Д.** Фрагменти сборног пописа ..., 117-177.

¹⁴ **Боанич-Лукач, Д.** Неготинска крајна у време турске владавине — на основу извора из XV и XVI века. — В: *Гласник етвографског музеја (ГЕМ)*, Т. 31-32 (1968-1969), Београд, 1969, с. 65.

¹⁵ **Георгиева, Цв.** Пространство и ..., 133-134.

¹⁶ Днес тази територия попада в границите на общините на гр. Кладово и Неготин, Сърбия.

¹⁷ С части от дн. общини с център гр. Бор, Сърбия и Брегово, България.

¹⁸ **Боанич-Лукач, Д.** Неготинска крајна у време ..., с. 67.

¹⁹ Пак там, с. 69.

²⁰ **Томић, А.** Нови град — Кладово — Фетхислам. — В: *Глас, Беогад*, 1906, № 70, 34-36.

²¹ Днес земи в общините около гр. Бор, Зайчар и Болевац, Сърбия.

²² Сега в Ориенталския отдел на Библиотеката разполагаме с пълен, съкратен опис на селищата от отделните нахии и санджака, както и подробен опис на арсенала от въоръжение във всяка една от споменатите крепости. Документът бил съставен най-вероатно в перода 1523-1524 г.

²³ Днес територия на община Кнажевац и част от община Зайчар.

²⁴ **Георгиева, Цв.** Пространство и ..., 134 — 136.

²⁵ **Ковачев, Р.** Населението по българските земи ..., 229-270. В посочения обем от изследването са представени множество таблици, в които са обобщени сведенията за етническия и социален състав на населението от югозападните български земи, изготвени на базата на сведенията от известните тогава (1992 г.) османски регистри.

²⁶ **Гандев, Хр.** Българската народност през XV в. Демографско изследване. С., 1972, с. 235.

²⁷ Трябва да се отбележи, у че до 1989 г. османистите у нас имаха за работа скромнен обем от османски описи от споменатия период, положение което, както посочих, в последните години коренно се промени. Една прецизирина работа с новите османски архиви може да внесе известни корекции в статистическите резултати, постигнати от

Хр. Гандев. Все пак не бива да се забравя, че авторът е ползвал публикации на тимарски описи, обнародвани от колигети в Македония, тъй като те от своя страна имаха достъп до османските еархиви в Турция значително по-рано от българските си колеги.

²⁸ **Гандев, Хр.** Българската народност ..., с. 237.

²⁹ Продължителните военни действия дават тласък на преселническото движение на част от българското население от Македония, заедно с арнаути от югозападните земи през Родопите и Горна Тракия към Подбалканските котловини и по далеч, към Североизточна България. — вж: **Яранов, Д.** Преселническо движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX в. — В: Македонски преглед, 1932, № 2-3.

³⁰ Значителни усилия в уточняване на етническата граница между българи и албанци положи **Гюзелев, Б.** Българо-албанската етническа граница през Средновековието. — В: Etudes Balkaniques, 1991.

³¹ ВВОА, TD 167.

³² Тук няма да се спирам на методиката на изготвяне на тимарските описуи нещо което има широко тълкувание в научната книжнина. Несъмнено османските финансови документи бил изготвяни по принцип старателно и прецизно. Въпреки вероятността за грешки и порпуски, последните остават несравним източник за различни по вид статистически обобщения.

³³ В случая на става въпрос за елементарна пропаганда, а за писани слова от едни от най-добрите османисти в Р. Македония. Вж: **Стојановски, Ал.** Градовете на Македонија от крајот на XIV до XVII в. — Демографски проучвања, Скопие, 1981, 132-133.

³⁴ Малко преди да се отиде от нас, проф. Стр. Димитров първи обнародва първи превди на съкратен регистър на населените и приходите от населените в голямата каза Варна.- Вж: **Димитров, Стр.** Нови данни за демографските отношения в Южна Добруджа през първата половина на XVI в. - В: Сб. Добруджа, Кн. 14-16 (1997-1999), Добрич, 2001, с. 288; след това авторът на тези редове се опита да реконструира етническата и демографска картина в самия град, както и в района на дн. Добрич. Вж: **Ковачев, Р.** Регистри от Истанбулския османски архив за Варна и региона през втората половина на XVI век, под печат. Свои резултати от работата с регистри от региона представи и доц. Св. Иванова.